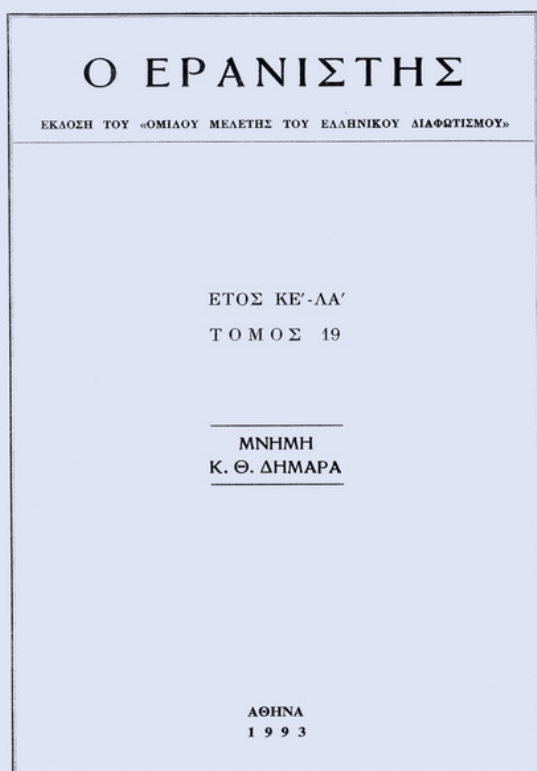

The Gleaner

Vol 19 (1993)

In Memoriam of C. Th. Dimaras

Η στάθμιση του ποιοτικού και η περιοδίκευση
στην ιστορία

Κ. Θ. Δημαράς

doi: [10.12681/er.256](https://doi.org/10.12681/er.256)

To cite this article:

Δημαράς Κ. Θ. (1993). Η στάθμιση του ποιοτικού και η περιοδίκευση στην ιστορία. *The Gleaner*, 19, 9–15.
<https://doi.org/10.12681/er.256>

Η ΣΤΑΘΜΙΣΗ ΤΟΥ ΠΟΙΟΤΙΚΟΥ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΟΔΙΚΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΟ ΘΕΜΑ ΠΟΥ ΕΧΩ τήν τιμή νά πραγματευθῶ συντόμως σήμερα ἐμπρός στο ἐπίλεκτο ἀκροατήριό μας εἶναι *Ἡ στάθμιση τοῦ ποιοτικοῦ καὶ ἡ (ἡ ἀνάγκη τοῦ νοῦ γιὰ τήν) περιοδίσκου στήν ἱστορία*.^{*} Νομίζω σκόπιμο νά ἀναπτύξω, προσθέτω καὶ πάλι, σύντομα, τὸν τίτλο αὐτόν: «Ἀρχὴ σοφίας ἡ τῶν ὀνομάτων ἐπίσκεψις», εἶπε ὁ Ἐπίκτητος.

Ἡ ἐποχὴ μας, στὸν χῶρο τῆς ἱστοριογραφίας, ἦ, καλύτερα νά ποῦμε, τῆς ἱστοριονομίας, ἔθεσε, καὶ ἐπροσπάθησε νά ἐπιλύσει ἓνα πρόβλημα: πῶς νά ἐπιβληθεῖ στήν μελέτη τῆς ἱστορίας, ὡς κέντρο ἀναφορᾶς, ἡ ποσοτικὴ ἀνάλυση, ἡ στάθμιση, τὸ ἀντικειμενικόν, δηλαδή, τεκμήριο, σὲ ἓνα χῶρο, ὁ ὁποῖος πάντοτε ὑπάρχει κίνδυνος νά ὑποστῇ διάβρωση, ἀπὸ στοιχεῖα ἀστάθμητα, τοῦ υποκειμενικοῦ κόσμου.

Ἀλλά, στὸ μεταξὺ, παρακαλῶ νά μοῦ ἐπιτρέψετε νά διακόψω τὴν λογικὴ ροὴ τῆς ὁμιλίας μου, γιὰ νά κάνω δύο παρεκβάσεις· δὲν θὰ τριτώσω. Καθένας ἀπὸ ἐμᾶς ἔχει τὶς συγγραφικὲς τοῦ ἀδυναμίες. Πρέπει νά ἀναγνωρίσω ὅτι μία ἀπὸ τὶς ἀδυναμίες μου εἶναι ἡ χρῆση τῶν παρεκβάσεων. Πάντως, ἂς ἐπικαλεσθῶ ἐδῶ τὴν γνώμη ἑνὸς ἱστοριογράφου, τοῦ Ἀνδρέα Μουστοζύδη, τὸν ὁποῖο δὲν τιμῶ ἰδιαιτέρως, ἀλλὰ ποὺ εἶχε καὶ πείρα ζωῆς καὶ μακρὰ ἀπασχόληση γύρω στὰ θέματά μας. Ὁ κερκυραῖος λόγιος, τὸ 1856, πλάθοντας μία καινούρια λέξη, ἓνα νεολογισμό, γράφει ὅτι δὲν πρέπει νά ἀπαιτοῦμε πάντοτε ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τὸ ἀπαρέχβατον καί, ἀληθινά, πιστεύω, μὲ τὸν παλαιὸ διδάσκαλο ὅλων μας, τὸν Διονύσιο Diderot, ὅτι ἡ παρέκβαση συχνὰ εἶναι κάτι σὰν τὸ ὑστερόγραφο στὶς ἐπιστολές: τὸ καίριο σημεῖο τῶν γραπτῶν ἢ προφορικῶν διαβιβάσεων τοῦ στοχασμοῦ μας. Ἄς εἶναι· νεολογισμός, ἀφοῦ εἴμαστε σ' αὐτὸ τὸ θέμα, νεολογισμὸ ἀπαντοῦμε στὸν Σπυρίδωνα Ζαμπέλιο, ὁ ὁποῖος, πολὺ ὠραῖα, τὸ 1852, προκειμένου νά ἐκφράσει μονολεκτικὰ τὴν ἔννοια τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, εἰσάγει, ἐπὶ τὸ ἐλληνικώτερον, ὅπως ἐχαρκτήρισε τὴν πρόταξη,

^{*} Σημ. τοῦ ἐκδ.: Τὸ κείμενο τοῦ λόγου ποὺ ἐκφώνησε ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς ὅταν, στὶς 19 Ὀκτωβρίου 1987, ἀνακηρύχθηκε ἐπίτιμος διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

τὸν ὄρο *ιστοριονομία*. ὄρο λαμπρό, σύμφωνο μὲ τοὺς γλωσσικούς μας κανόνες, καὶ μάλιστα, μὲ τὸν πρῶτιστο γλωσσικό μας κανόνα, τὴν ἀναλογία. Αὐτὸν ἐπρόβαλα, ὑπαινικτικά, ἀλλὰ καὶ θεληματικά, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ λόγου μας.

Ἐτελειώσαμε ἐδῶ τὴν διπλὴ παρέκβασή μας. Ἐλέγαμε, λοιπόν, γιὰ τὴν ἀνάγκη τὴν ὁποία ἔνιωσε ἡ νέα ιστοριογραφία, νὰ ὑποκατασταθεῖ ἡ, πάντοτε ἀυθαίρετη, ποιοτικὴ κρίση, μὲ τὴν, ἀντικειμενικὴ, ποσοτικὴ μέτρηση. Νομίζω ὅτι ἡ ροπὴ αὐτὴ, ἐρχομένη, μάλιστα, ἀμέσως ἀφοῦ ἐφανερώθηκαν οἱ ὑπερβολὲς καὶ τὰ ξεχειλίσματα τῆς ρωμαντικῆς ιστοριογραφίας, εἶναι φρόνιμη καὶ δικαιολογημένη. Ὡστόσο, ἐνῶ, ὅπως θὰ ἐκθέσω συνεχίζοντας, συμφωνῶ μὲ τὴν ἀρχή, δὲν συμφωνῶ μὲ τὴν καθιερωμένη ἐφαρμογὴ τῆς. Σὰν συνέπεια μιᾶς ἀδηλῆς σχετικῆς συμφωνίας, ἀντὶ νὰ γίνει προσπάθεια τέτοια ὥστε νὰ κατασταθεῖ δυνατὸν νὰ γενικευθεῖ ἡ ποσοτικὴ θεώρηση (καὶ λέω, μονολεκτικά, *στάθμιση*) σὲ ὅλα τὰ ἀντικείμενα τῆς ιστορίας, ἀντιθέτως, ἀπλῶς ἐπεριορίσθηκαν τὰ ἀντικείμενά της. Παρέμειναν, λοιπόν ἔτσι, στοὺς χώρους ἐνὸς ζωηροῦ τομέα τῆς ιστοριογραφίας, ὡς μόνα ὕλικά μελέτης, ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα ποὺ εἶναι δεκτικὰ τῶν παραδοσιακῶν ποσοτικῶν μετρήσεων. Ἀποκλείονται, δηλαδή, γιὰ τοὺς ὁπαδούς αὐτῶν τῶν ἀκραίων τάσεων ὅλοι, σχεδόν, οἱ τομεῖς ὅσοι ἀναφέρονται στὴν παιδεία. Ὅταν ὅμως ἀναλογισθοῦμε πόσο σημαντικὲς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπου, συχνὰ δεσμευτικὲς τῆς ιστορίας γιὰ αἰῶνες, ἐξορίζονται ἀπὸ αὐτὴν μὲ μιὰ τέτοια μεθόδευση, καταλαβαίνουμε ὅτι εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἐπιδιωχθεῖ κάποια θεραπεία τοῦ πράγματος. Ἡ ἀρχὴ τοῦ τίτλου μας, ἡ *στάθμιση* τοῦ ποιοτικοῦ, ἀναγγέλλει τοῦτο: ὅτι ἡ μελέτη μας ἔρχεται νὰ προσφέρει, ἴσως, λύση στὴν ἐμπλοκὴ αὐτὴν.

Τὸ δεῦτερο σκέλος τοῦ τίτλου μας εἶναι ἡ περιοδίκευση. Ὡς πρὸς τοῦτο δὲν νομίζω ὅτι χρειάζεται νὰ μακρηγορήσουμε: μέσα στὸ νόημα τῆς ιστορίας, αὐτόματα, ὁ ιστοριογράφος εἰσάγει τὴν ἔννοια τῆς περιόδου, τῆς τομῆς, σὲ βιβλία, τμήματα, κεφάλαια. Ἐκεῖ, ἂς ποῦμε ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Θουκυδίδου, ἀλλὰ καὶ ἐνωρίτερα, πλάθει, ἢ δανεῖζεται τὰ σχήματά του: μικρὲς διαιρέσεις, ὅπως εἶναι κατὰ τὶς ὥρες τοῦ ἔτους, ἢ πιὸ μεγάλες, ἐξαρτημένες ἀπὸ κάποια μέτρηση τῶν ἑκατονταετηρίδων, ἢ, μὲ ἀκόμῃ μεγαλύτερες ἐνότητες, σὲ αἰῶνες (ὅπως τὶς εἶπαν κι αὐτές, πολὺ μακρότερες ἀπὸ τὶς ἑκατονταετίες): ὁ χαλκὸς αἰώνας, ἀργυρὸς αἰώνας, χρυσὸς αἰώνας κτλ. Δηλαδή, σὲ αὐτὲς τὶς περιπτώσεις, ἢ σὲ ὅποιεςδήποτε ἄλλες ἀνάλογες, στάθμιση δὲν ὑπάρχει· κάθε φορὰ ἡ περιοδίκευση ξεκινáει ἀπὸ μία καλὴ θέληση τοῦ ιστοριογράφου, νὰ συμμορφώσει τὸ ἔργο του σὲ κάποιες

ένότητες, συχνότερα, ἀλλὰ ὅχι πάντα, ὑποταγμένες σὲ ἡμερολογιακὲς θεωρήσεις, ἢ καὶ σὲ ἄλλες ποὺ φθάνουν ὡς τὴν ἀπόλυτη αὐθαιρεσία. Ἡ αἰτία τοῦ φαινομένου εἶναι ὅτι, κατὰ κανόνα, οἱ διαιρέσεις αὐτές, ὅποιες κι ἂν εἶναι, συνδέονται λίγο ἢ πολὺ μὲ τὴν ποιοτικὴ θεώρηση τῆς ἱστορίας. Τὸ σκέλος, λοιπόν, αὐτό, τὸ δεύτερο, τοῦ τίτλου μας, τὸ ἀναφερόμενο στὴν περιοδίκευση τῆς ἱστορίας, σκοπὸ ἔχει, ἐπίσης, νὰ προτείνει τομὲς τοῦ ἱστοριοῦ χρόνου βασισμένες σὲ ἀντικειμενικὰ στοιχεῖα, δηλαδή, καὶ πάλι, σὲ μία στάθμιση.

Ἔτσι, νομίζω, μὲ τὶς ἐξηγήσεις ὅσες ἔδωσα, δικαιολογεῖται ὁ διπλὸς χαρακτήρας τοῦ τίτλου. Ὡστόσο, ὁ τίτλος αὐτός, τελικὰ, ξαναγίνεται ἐνιαῖος, ἀφοῦ ἡ στάθμιση τοῦ ποιοτικοῦ καὶ ἡ περιοδίκευση τῆς ἱστορίας παρουσιάζεται νὰ ἔχουν ἓνα κοινὸ παρονομαστή, ἢ, ἂν θέλετε, νὰ ἐπιλύονται μὲ μία καὶ μόνο —τὴν ἴδια, ἀντικειμενικὴ— μεθόδευση, μία μέτρησή. Ἐτελείωσα ἔδω τὴν ἀνάλυση τοῦ τίτλου μας.

Πραγματικά, ἀπὸ πολλὰ χρόνια (ἀπὸ τὸν καιρὸ, τέλος πάντων, ὁπού, μὲ κάποιον τρόπο, ἀποδεδειγμένα ἀπὸ τὶς θεωρίες ἐνίων διδασκάλων μου), μὲ ἀπασχόλησαν ἀρκετὰ ζητήματα ἀναφερόμενα στὴν θεωρία τῶν ἱστοριογραφικῶν μελετῶν. Ὅπως συμβαίνει συχνὰ σὲ τέτοιες περιπτώσεις, ἄλλοτε, μὲ τὴν πρόοδο τῆς ἔρευνας, διαπιστώνει κανεὶς ὅτι τοῦ παραδόθηκαν δύο διαφορετικὰ προβλήματα σὰν νὰ ἦταν ἓνα καὶ μόνο, ἢ ἀντίθετα ὅτι τοῦ παραδόθηκαν ὡς δύο προβλήματα χωριστά, ἀπλῶς δύο ἀπόψεις, δύο πτυχές, δύο πλευρές, ἐνὸς καὶ μόνο προβλήματος, οἱ ὁποῖες, μὲ ἄλλους λόγους, ἐπιλύονται μὲ τὴν ἴδια συλλογιστικὴ. Ἡ παρατήρησή μου ἀναφέρεται στὴν σύζευξη τῶν δύο σκελῶν γιὰ τὴν ὁποία σᾶς ἐμίλησα: ἔχουμε νὰ κάνουμε, ἀφενὸς μὲ τὴν ἀνάγκη νὰ σταθμίζουμε ὅ,τι εἰσάγουμε στὴν ἐπιστήμη μας, ὥστε ὁ λόγος μας νὰ γίνεται μεταβιβαστός, καὶ ἀφετέρου νὰ κατατέμνουμε τὴν ἐνότητα τῆς ἱστορίας, γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ καταστήσουμε μεταβιβαστὲς τὶς διαδοχικὲς εἰκόνες ποὺ ἀπαρτίζουν τελικὰ τὴν ἱστορικὴ ροή. Δηλαδή, καὶ στὶς δύο περιπτώσεις, ἔχουμε νὰ ἐφαρμόσουμε μετρήσεις σὲ παραστάσεις ποὺ φαίνεται νὰ ἀνήκουν στοὺς κόσμους τοῦ ἀστάθμητου, συνεπῶς τοῦ ἀμεταβίβαστου.

Ἡ ἔννοια τῆς περιόδου στὴν ἱστορία εἶναι, βεβαίως, αἰτήμα, ἀπαίτησή, τοῦ νοῦ: ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ συλλάβει τὴν ρευστότητα τῶν φαινομένων, καθὼ ρευστότητα, ὅπως δὲν μπορεῖ νὰ συλλάβει τὸ γίνεσθαι καθὼ γίνεσθαι. Ὁ νοῦς μας, δηλαδή, ὅπως καὶ τὸ μάτι μας, πιάνει μόνο τὸ στατικό. Ἔτσι, γιὰ τὴν ὄρασή μας ἐφευρέθηκαν μηχανεῦματα ποὺ ἐπιδέχονται, μὲ τὴν γοργὴ παρουσίαση μιᾶς σειρᾶς ἀπὸ εἰκόνες, νὰ φθάνουμε

στην παράσταση τῶν κινήσεων. Φυσικά, πρόκειται, μιλοῦμε ἐδῶ, γιὰ τὸν κινηματογράφο, καί, πρὶν ἀπὸ αὐτὸν ἀκόμη, γιὰ τὶς lanternes magiques, τὰ παιγνίδια, ὅπου ἡ γοργή ἐναλλαγή δύο εἰκόνων μᾶς ἔδινε μιὰ τρίτη, στὴν ὁποία συνδυάζονταν οἱ δύο πρῶτες. Καὶ στίς δύο αὐτὲς περιπτώσεις, ἡ βάση εἶναι νὰ φέρνουμε διαδοχικά στὸ ὀπτικὸ πεδίο εἰκόνες μὲ ταχύτητα τέτοια ὥστε πρὶν νὰ σβήσει ἡ μία αἴσθησις, νὰ ἔρχεται καὶ νὰ πέφτει ἐπάνω της μία ἄλλη, δημιουργώντας ἔτσι συνέχεια ἀπὸ πολλὲς διαδοχικὲς ἀσυνέχειες.

“Ὅ,τι συμβαίνει μὲ τὴν ὅραση, συμβαίνει καὶ μὲ τὴν νόηση. Ἡ ἱστορία δὲν εἶναι ἰσόπεδη, εὐθύγραμμη: ὅπου, κατὰ τὴν διαδοχὴ τοῦ χρόνου, δὲν ὑπάρχουν αἰχμές, ὅπου, δηλαδή, δὲν παρουσιάζεται κίνηση, μεταβολή, ἐκεῖ δὲν ἔχουμε καὶ ἱστορία. Ὡραῖα, καὶ διακριτικά, ὅπως ἐπεκράτησε νὰ λέμε, γιὰ τὸν παρακμασμένο, ἀκίνητο, ἑλληνισμό, οἱ “Ἕλληνες ἡσυχίαν ἤγον. Δηλαδή, ἡσυχίαν ἄγω, ἡσυχάζω, δὲν κινῶμαι, δὲν ἔχω, δὲν κάνω, ἱστορία. “Ἡσυχίαν ἄγειν” ἡ εὐχή στὴν Αἰολία ἢ καὶ στὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἡ αὐστηρὴ σύσταση τῆς ἐξουσίας πρὸς τοὺς φιλοτάραχους.

Πρέπει, λοιπόν, μέσα ἀπὸ τὴν κίνηση, ὁ ἱστοριογράφος νὰ ἀνακαλύψει τὴν ὑπαρξὴ εἰκόνων, ἃς ποῦμε, στατικῶν παραστάσεων, ἔτσι ὥστε, ἡ φαινομενικὰ αὐθαίρετη περιοδίκευση, τὴν ὁποία εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ προσφέρει σὲ ὅσους τὸν μελετοῦν, νὰ ἀνταποκρίνεται, σὲ κάθε περιοδική τομῇ, μὲ κάποια πραγματικότητα. Ὅμως ἡ κίνηση γιὰ τὴν ὁποία μιλήσαμε, ἡ μεταβλητότητα, δὲν παρουσιάζεται ἴσα κατανεμημένη μέσα στὴν ἱστορία. Ξέρουμε ὅτι σὲ κάποιες ἐποχὲς τὰ διαδοχικά φαινόμενα ἔρχονται μὲ γρήγορο ρυθμό, καὶ σὲ ἄλλες, ἐπιβραδύνεται τόσο ὁ ρυθμός, ὥστε στὸ τέλος νὰ μπορούμε σωστά νὰ μιλήσουμε γιὰ τὴν ἡσυχία τῶν ἀρχαίων ἱστοριογράφων. Γιὰ νὰ παραστήσουμε αὐτὲς τὶς ἀνισες διαδοχές, πολλὲς εἰκόνες μπορούν νὰ μᾶς χρησιμεύσουν.” Ἐχω, κατὰ καιροὺς, προτείνει διάφορα σχετικὰ σύμβολα. Ἴσως αὐτὸ νὰ ἐννοοῦσε ὁ Σωκράτης ὅταν ἐδίδασκε ὅτι «οὐ μόνον περὶ τῶν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ τὰ αὐτὰ λεκτέον». Τὰ αὐτά, ὅχι μὲ τὸν ἴδιο τρόπο· θὰ ἀνανεώνουμε κατὰ καιροὺς ἢ θὰ ἐναλλάσσουμε τὰ σύμβολα ἔτσι ὥστε νὰ προκαλοῦμε ξανὰ καὶ ξανὰ τὴν φαντασία τοῦ ἀναγνώστη μας, τοῦ ἀκροατῆ μας: ἂν τὸ ἓνα σύμβολο δὲν τὸν ἀγγίζει, ἴσως τὸν ἀγγίζει τὸ ἄλλο. Σὲ τοῦτο, ἄλλωστε, ἡ ἐμπειρία μας προσθέτει καὶ μιὰ ἄλλη σκοπιμότητα, ποὺ μᾶς τὴν δίνει ἡ ψυχολογία τοῦ ἀναγνώστη (ἂν θέλετε, μπορούμε νὰ λέμε πάντοτε καὶ τοῦ ἀκροατῆ): ἡ προσοχή μας, καὶ αὕτη ὅπως ἡ ἱστορία, δὲν εἶναι ἰσόπεδη καὶ εὐθύγραμμη· ἄλλοτε ἐντείνεται, ἄλλοτε πέφτει, ὥσπου φθάνει κάποτε, ἀλλοίμονό μας, στὴν, γνωστὴ μας πλέον, ἡσυχία. Ἀπὸ τὸ σύνολον τῶν ἀναγνωσμάτων μας ὅ,τι διατηροῦμε

είναι ένα ελάχιστο ποσοστό· τὸ ὑπόλοιπο πέφτει στὸ ἀσύνειδὸ μας, καί, σὲ κάποιες περιπτώσεις, ἐμφανίζεται πάρωρα, ἢ ἄλλοτε χάνεται γιὰ πάντα. Καλὸ εἶναι λοιπὸν νὰ ξαναερχόμαστε στὶς ἴδιες ἐννοιες παραστημένες κά-
θε φορὰ μὲ διαφορετικὰ σύμβολα, ἔτσι ὥστε ἡ ἢ καινούρια διατύπωση νὰ ἔρχεται πρωτόγνωρη στὴν συνείδηση τοῦ ἀκροατῆ, εἴτε νὰ προσθέτεται στὶς παλαιότερες ἐμπειρίες καί, συνεπῶς, νὰ τὶς ἐνισχύει. Ὁ ἀκαδημαϊκὸς χῶρος στὸν ὁποῖο βρισκόμαστε, προκαλεῖ μία σχετικὴ παρατήρηση. Πολλοὶ ἀπὸ τὸ ἀκροατήριό μας, εἴτε ὡς πομποὶ εἴτε ὡς δέκτες, θὰ ἔχουν προ-
σέξει ὅτι οἱ διδακτικὲς ἀνάγκες ἐπιβάλλουν καί στὴν διδασκαλία αὐτὲς τὶς ἐπαναλήψεις, ποὺ προσφέρονται σὲ ἀντίστοιχες σκοπιμότητες. Οἱ ἐμ-
πειροὶ διδάσκαλοι γνωρίζουν ὅτι τὸ μάθημα ἔχει ἕναν, δύο τὸ πολὺ πυρῆ-
νες, γύρω στοὺς ὁποίους περιστρέφεται ὁ λόγος, μὲ διαδοχικὲς σειρὲς ὁμοκέντρων διατυπώσεων. Δὲν εἶναι μονόδρομος· οὔτε πρέπει, οὔτε μπο-
ρεῖ νὰ εἶναι.

Προκειμένου, λοιπὸν, νὰ εἰκονίσω τὶς εἰδικὲς αὐτὲς λειτουργίες τῆς ἄνισης ροῆς τὴν ὁποία παρουσιάζει ἡ ἱστορία, εἶχα, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα, θυμίσει ἕνα μηχανήμα ποὺ λέγεται θερμογράφος. Ἐγγράφει σὲ ἐλίσσομένη χάρτινη ταινία, τοὺς ελάχιστους κραδασμοὺς στὴν θερμοκρασία τῆς ἡμέ-
ρας, καί συνάμα τὶς μεγάλες καμπύλες· τὴν κατώτατη καί τὴν ἀνώτατη σὲ κάθε μέρα. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ μᾶς δίνει καλὰ καί τὶς συνεχεῖς μικρὲς μετα-
βολὲς στὴν ἱστορία, καί τὶς μεγάλες. Μποροῦμε, σὲ κάποια στιγμή, σὲ στιγμή μεγάλων μεταβολῶν, δηλαδή, ἀπαντώντας τὸ ἀνώτατο σημεῖο μιᾶς καμπύλης, νὰ θεωρήσουμε ὅτι οἱ δύο πλευρὲς τῆς καμπύλης αὐτῆς, ἡ ἀνιούσα καί ἡ κατιούσα μέσα στὸν χρόνο, ἐκφράζουν δύο στιγμὲς τῆς ἱστορίας, μέ, ἀνάμεσά τους, οὐσιώδη στιγμή καμωμένη ἀπὸ τὴν, ἐνισχυμέ-
νη, προσφορὰ ποὺ ἔρχεται, καί τὴν, ἀποδυναμωμένη, προσφορὰ ποὺ φεύγει.

Ἡ στιγμή αὐτή, τῆς ἀκμῆς ἑνὸς φαινομένου, τοῦ ὁποίου δὲν ἔχουμε νὰ κρίνουμε τὴν ἀξία, παρὰ μόνο τὸν δυναμισμό, εἶναι ἰδανικὴ γιὰ μία τομὴ τῆς ἱστορίας, ὅπως, καί ἀνάλογα, στιγμὲς ἀντίστροφες ποὺ προηγῆθη-
κε μία κατιούσα καί ἀκολουθεῖ μία ἀνιούσα, μποροῦν καί αὐτές, ἀγκαλὰ καί πιὸ δύσκολα, γιὰ λόγους ποὺ θὰ ἦταν ἄσχετοι μὲ τὸ θέμα μας, μπο-
ροῦν, καί αὐτές, ὅπωςδήποτε, νὰ ἀποτελέσουν σημεῖα τομῶν, δηλαδή
προσφέρονται στὴν περιοδίκευση: Αὐτὸ εἶναι πιὸ δύσκολο, ἀλλὰ δὲν ἀπο-
κλείεται.

Ἄλλη εἰκόνα, ἡ χρωστική: τὰ κινήματα, οἱ ἰδέες, οἱ μόδες, ἀρχίζουν συνήθως ἀπὸ πολὺ ἀραιὲς ἐκδηλώσεις, οἱ ὁποῖες ὀλοένα πληθαίνουν, πυ-
κνώνουν, φθάνουν σὲ μία ἀκμὴ καί ὕστερα λιγοστεύουν ὥσπου κάποτε χά-
νονται εἴτε ἀφήνουν πολὺ ἀμυδρὰ ἰχνάρια. Καί αὐτὰ τὰ φαινόμενα προσφέ-

ρονται για να τα χρησιμοποιήσουμε ως δείκτες για την περιοδίκευση. Πρόκειται, δηλαδή, για κάτι σαν μια χρωστική ή όποια αρχίζει να είναι μόλις αίσθητή σ' ένα ύγρο, κατόπιν γίνεται πιο αίσθητή, επιβάλλεται στο χρώμα του υγρού, και, κατόπιν πάλιν, ελαττώνεται, ή και —αίσθητά— χάνεται εντελώς. Η στιγμή του πλέον έντονου χρωματισμού είναι εκείνη όπου μπορούμε —ή επιβάλλεται— να θέσουμε μία τομή, να διαπιστώσουμε ότι περάσαμε στην αίχμη μιας περιόδου.

Τρίτη εικόνα, αυτή χαριτωμένη, αγροτική, ποιμενική· την έχω δανεισθεί πολύ ευχαρίστως από κάποιον πολύ πλούσιο, από τον όποιο εύκολα δανειζόμαστε. Είναι ο Βολταίρος· για να παραστήσει αυτές τις ανισότητες που χαρακτηρίζουν την ιστορία, διαφορετικές ποσότητες, οι όποιες κανονικά μεταβάλλουν σχέση, και μόνο σπάνια παραμένουν σε σταθερή αναλογία, γράφει ότι «σχεδόν πάντα» κοντά στο μεγάλο κοπάδι υπάρχει και ένα μικρό. Για λόγους τούς όποιους συχνά μπορούμε να ανιχνεύσουμε (όχι πάντοτε, και τοῦτο είναι από τις μόνιμες φροντίδες του ιστοριογράφου), ή μεταβολή των αναλογιών γίνεται ένιοτε τόσο μεγάλη, ώστε, σε κάποιαν επιμήκη μεταβατική περίοδο, καταντάει το μεγάλο κοπάδι να έχει γίνει μικρό, και το μικρό να έχει τονίσει κυριαρχικά τη δική του παρουσία.

Όστόσο, αυτές όλες οι περιγραφές, τα σύμβολα, οι παρομοιώσεις, αφενός μας δίνουν με τεκμήρια ποσοτικά, δηλαδή αντικειμενικά, την δυνατότητα να αναχθοῦμε σε τομές, όχι πια αυθαίρετες ή δανεισμένες, αλλά προσδιορισμένες από την ίδια την ουσία των μελετών μας· ἔμως αφετέρου επιλύουν επίσης ένα ἄλλο από τα σημαντικά προβλήματα για τα όποια μιλήσαμε, από εκείνα πού, ιδίως στα χρόνια μας, επιβλήθηκαν στην ιστορική και ιστοριονομική επιστήμη: τὸ θέμα τῶν μετρήσεων, δηλαδή τὴν ποσοτική, τὴν αντικειμενική ιστορία, τὴν όποία ζητοῦν με ἐπιμονή οι σημερινοί ιστοριογράφοι. Ἡ θέληση αὐτὴ δὲν συνδέεται ἀπαραιτήτως με παραμερισμὸ τῆς ποιοτικῆς θεώρησης: όπουδὴποτε ἔχουμε φαινόμενα τῶν ἀτομικῶν ἢ τῶν συλλογικῶν συνειδήσεων, τῶν ἀτομικῶν ἢ τῶν συλλογικῶν δράσεων καὶ ἀντιδράσεων, μπορούμε, εἴμαστε ἐλεύθεροι, εἶναι, νομίζω, φρόνιμο, νὰ εἰσάγουμε τὴν πυκνότητα τῶν φαινομένων πού μᾶς ἐνδιαφέρουν: μία ἔννοια, δηλαδή, ἡ όποία ἐπιτρέπει τὴν μέτρηση ἐπάνω σὲ ἀντικείμενα τὰ όποια ἀλλοῶς θὰ ἦταν ἐξαρτημένα ἀπὸ μόνες τὶς διαθέσεις τοῦ ἐρευνητῆ.

Τὰ δύο δηλαδή προβλήματα πού ἐγγράφονται στὸν τίτλο μας ἔχουν κοινὴ λύση, κοινὸ παρονομαστή, ὁ όποῖος μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τὰ συνεξετά-

σουμε καὶ νὰ τὰ θεωροῦμε ὡς δύο πτυχὲς ἑνὸς καὶ μόνου σκοπομένου. Ἡ διαπραγμάτευση τῶν σημαντικῶν αὐτῶν γιὰ τὴν ἐπιστήμη μας θεμάτων, ἐπεδίωξα νὰ γίνῃ πειστικὴ καὶ σύντομη. Στὴν συντομίᾳ ἐπέτυχα· εὐχομαι νὰ μὴν ἀπέτυχα ὁλότελα στὴν πειστικότητά. Πάντως, σᾶς εὐχαριστῶ γιὰ τὴν προσοχὴ μὲ τὴν ὁποία με ἀκούσατε· ἐλπίζω οἱ ἀναλύσεις τὶς ὁποῖες σᾶς ἐπρότεινα, νὰ μὴν σᾶς ἐφάνηκαν πολὺ ἀπομαχρυσμένες ἀπὸ τὸν σκοπό τους.

Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ